

EEN NEGENTIENDE-EEUWSE DISCUSSIE OVER DE MINANGKABAU¹

INLEIDING

Het volk Minangkabau van West-Sumatra, Indonesië, is een bekend voorbeeld – in sommige cultureel antropologische werken een klassiek voorbeeld – van een matrilineaire samenleving. Deze op zichzelf al kenmerkende positie wordt door de Minangkabau bovendien gecombineerd met een getrouw naleven van de islamitische geloofsvoorschriften. De islam is er vanaf de zestiende eeuw. De vraag hoe de matrilineaire beginselen zich laten combineren met de patrilinaire karakteristieken van de islam, is voor veel onderzoekers de aanleiding om deze samenleving tot onderwerp van studie te maken.

In dit artikel wil ik de stelling onderbouwen, dat door de westerse formulering van de kenmerken van de Minangkabau het sociaal-religieuze karakter van de samenleving uit het beeld verdwenen is, terwijl dit kenmerk van belang is om het inculturatieproces van de islam bij de Minangkabau te verhelderen. Met mijn onderzoek beoog ik een andere weg aan te geven voor de beschrijving van het islamiseringsproces bij de Minangkabau. De 'islam in West-Sumatra' wordt in deze bijdrage niet expliciet aan de orde gesteld. Elders in mijn proefschrift zal aandacht besteed worden aan de wijze waarop de islamopname door de Minangkabau en de kenmerken van de islam bij de Minangkabau in de westerse literatuur beschreven worden.

Sinds het moment dat de Nederlandse overheid er aan het begin van de negentiende eeuw in geslaagd is het Minangkabau-gebied toe te voegen aan haar rijksgroengebied, wordt er veel over de Minangkabau geschreven. Waren dit in de negentiende eeuw vooral artikelen, geschreven door

1. Dit artikel is onderdeel van mijn onderzoek met de werktitel *Religieus pluralisme in West-Sumatra: de inculturatie van de islam in Minangkabau*. Promotor is prof.dr. H.L. Beck, hoogleraar fenomenologie en geschiedenis van de godsdiensten aan de Theologische Faculteit Tilburg.

ambtenaren of door speciaal aangestelde onderzoekers in opdracht van het Nederlandse koloniale bestuur, meer recent zijn het meest monografieën van cultureel antropologen. Ondanks het gegeven dat de Minangkabau-samenleving veel bestudeerd is, wordt in de literatuur vaak opgemerkt dat de samenleving nog weinig begrepen wordt, of wetenschappers voor een raadsel stelt. De vraag naar de verhouding tussen *adat*² en islam vormt hierin een wezenlijk element.

Vanaf de vroegste gedetailleerde beschrijvingen valt te lezen dat de Minangkabau *zelf* geen scheiding maken tussen *adat* en islam, naast opmerkingen als: 'de Minangkabau zijn moslim, maar...' Meestal wordt hier dan ingevuld: ze houden sterk vast aan hun matrilineaire instellingen. De eerste opmerking geeft aan dat *adat* en islam bij de Minangkabau op geïntegreerde wijze beschreven zouden moeten worden, maar uit de tweede opmerking blijkt dat dat moeilijk is. Eveneens vanaf de eerste beschrijvingen wordt opgemerkt dat Minangkabau huwelijks- en erfrecht principieel in strijd zijn met de richtlijnen van de islam. Desondanks blijkt uit beschrijvingen uit diezelfde tijd dat bijvoorbeeld de islamitische huwelijksluiting in de Minangkabau huwelijksrituelen opgenomen is. Wat is het criterium om *adat* en islam van elkaar te scheiden?

Een verduidelijking hiervan zoek ik in de eerste plaats in de westerse beschrijvingen van de Minangkabau-samenleving. Wanneer de twee genoemde opmerkingen naast elkaar voorkomen, geeft dat in ieder geval een discrepantie in de beschrijving aan. De twee meest gestelde vragen in het Minangkabau-onderzoek: 'hoe komt het dat een matrilineair gestructureerd volk zo sterk en zo snel de islam opnam?' en: 'hoe verhouden *adat* en islam zich in deze samenleving?', stel ik aan de orde als een westers formuleringsprobleem. Westerse onderzoekers slagen er niet in om de verhouding tussen *adat* en islam bij de Minangkabau op een theoretisch bevredigende wijze te formuleren. Tot op welke hoogte is dit te wijten aan de wijze waarop de kenmerken van de Minangkabau geformuleerd werden?

Ik richt me in eerste instantie op de beeldvorming over de Minangkabau in de westerse literatuur, met de bedoeling de kenmerken en het kader aan te geven van het denken over de Minangkabau. Het fundament van het westerse denkkader is gelegd in de negentiende eeuw. In die tijd zijn de onderdelen benoemd en de accenten gelegd. Twee elementen bepalen het beeld in de literatuur over de Minangkabau-samenleving in het algemeen, en over de verhouding tussen *adat* en islam in het bijzonder: (a) de

2. Traditie, gewoonte, gebruik.

fixatie op het matrilineaire erfrecht en (b) de scheiding tussen *adat* en islam als die tussen sociale structuur en religie.

De kern van het formuleringsprobleem ligt in het gegeven dat de negentiende-eeuwse beschrijvers van de Minangkabau-samenleving de *adat* opvatten als het sociale systeem, en de islam, de officieel aanvaarde religie, beschouwen als losstaand van de sociale structuur. Deze splitsing komt niet overeen met de werkelijkheid zoals die door de Minangkabau zelf ervaren leek te worden. De scheiding komt eerder voort uit het westerse denkpatroon dan uit de waargenomen realiteit, waarbij de westerse 'religie'-opvatting een rol speelt.

Voor het beschrijven van de Minangkabau-samenleving heeft deze tweedeling een aantal verstrekkende gevolgen. Deze eerste (min of meer onbewust) aangebrachte classificatie is een eerste factor die het moeilijk maakt de twee gescheiden elementen, *adat* en islam, theoretisch weer met elkaar te verenigen. Een ander, hiermee verbonden element dat een cruciale rol speelt in de beeldvorming over de Minangkabau, is het gegeven dat de samenleving matrilineair georganiseerd is, terwijl de islam patrilineair gekarakteriseerd wordt. De – voor het westerse denkkader – onverenigbaarheid van *adat* en islam wordt hierdoor versterkt en gehandhaafd.

In het vervolg van dit artikel worden de sociale instellingen van de Minangkabau belicht via twee nota's uit het midden van de negentiende eeuw.³ Het belangrijkste element in de basis van de beeldvorming over de Minangkabau is de nadruk die gelegd wordt op het erfrecht. Het erfrecht wordt geproblematiseerd. Van belang zijn de redenen waarom en de wijze waarop dat gedaan werd.

Op het moment dat deze adviezen geschreven worden, is Sumatra's Westkust ongeveer 25 jaar onder direct Nederlands bestuur. Zoals de schrijver van de eerste nota, luitenant-kolonel A.J. Andresen, vermeldt, betreft het hier het rijkste en vruchtbaarste gedeelte van Sumatra's Westkust (Kielstra 1892, 272). Het eerste belang van de Nederlanders was rust en orde: onontbeerlijke elementen om het gebied zo effectief mogelijk tot ontwikkeling te brengen, te creëren én te handhaven. Dit impliceert dat

3. *Bijdragen tot de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indië*, tijdschrift van het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, (*BKI*) 51, 1892: 272-303. De twee teksten zijn onderdeel van de reeks artikelen van E.B. Kielstra over Sumatra's Westkust, verschenen in afleveringen van *BKI* van 1887 tot 1892 en integraal opgenomen.

men vooral geïnteresseerd is in bestuurlijke en juridische aangelegenheden, met een bijzondere belangstelling voor het eigendomsrecht. In beide nota's is dit perspectief duidelijk zichtbaar en blijkt tevens dat de specifieke kenmerken van de instellingen in dit gebied extra aandacht behoeften.

HET ERFRECHT CENTRAAL GESTELD

In het rijkste en vruchtbaarste gedeelte van Sumatra's Westkust, bekend onder de afdeelingen Ajer Bangis en Rau, Padangsche Boven- en Benedenlanden met een deel van de Zuidelijke afdeeling, is het erfrecht door eene overlevering onder den naam *adat poesaka* geregeld of vastgesteld, zoo geheel verschillend van de gebruiken welke men daaromtrent bij de overige Maleische en andere inlandsche maatschappijen op Sumatra en elders in den Ned.-Indischen Archipel aantreft, zoo geheel in strijd met de algemeene natuurwetten, dat men zich bezwaarlijk eene verklaring kan geven van het ontstaan, maar zeker niet van de voortdoring van zulk eene instelling.⁴

Op 16 juni 1857 wordt bij koninklijk besluit de 'Staatscommissie betreffende Europeesche kolonisatie in Nederlandsch-Indië' ingesteld. Andresen, een van de leden van deze commissie, schrijft in november van datzelfde jaar een nota waarin hij het erfrecht van de Minangkabau behandelt. Het beeld dat hij schetst van de samenleving aan Sumatra's Westkust is erg negatief. Zoals het citaat al doet vermoeden, zal Andresen motiveren waarom dit erfrecht, 'door een overlevering onder de naam *adat poesaka* geregeld of vastgesteld', ter discussie gesteld moet worden, of liever nog: afgeschaft zou moeten worden.

Zijn belangrijkste argument wordt al direct geponereerd: het is zo geheel in strijd met de algemene natuurwetten, dat de voortdoring van een dergelijke instelling zeker niet verklaard kan worden. Want, zo luidt het vervolg, volgens die *adat* erven de kinderen niets van hun vader en wordt de vader die zijn bezittingen aan zijn kinderen mocht vermaken, gebrandmerkt als iemand die een vloek op zijn geslacht wil werpen.

In het eerste gedeelte van zijn nota beschrijft Andresen wat het erfrecht inhoudt, de oorsprong ervan volgens de mondelinge overlevering en de samenhang met de overige gebruiken, waaronder de bestuursvorm en bepalingen omtrent het huwelijk. Het aantonen van de nauwe samenhang tussen erfrecht en bestuursvorm is voor Andresen een essentieel punt. Tegen de zienswijze van anderen in die, zo zegt hij, het erfrecht als een op zichzelf staand gegeven beschouwen, meent hij de samenhang duidelijk af te kunnen leiden uit de overleveringen.

4. Begin van de nota van Andresen, in Kielstra 1892, 272.

Door de koppeling kan Andresen beweren dat dat bestuur heeft stand gehouden omdat men de hoeksteen van dat bestuur, het erfrecht, ongemoeid heeft gelaten. Hij gaat ervan uit dat genoegzaam bekend en bewezen is hoe schadelijk, maar ook hoe standvastig dit bestuur is. In zijn nota volstaat hij daarom, wat betreft de schadelijkheid, te verwijzen naar het gegeven dat *voor* de vestiging van Nederlands gezag dit bestuur de aanleiding was voor onderlinge twisten en oorlogen, en dat het daarna het Nederlandse gezag grote moeilijkheden in de weg legde bij iedere poging tot verbetering van het lot van de bevolking. Wat betreft de standvastigheid roept hij slechts in herinnering dat het zich kon handhaven, ondanks het verlies aan eenheid en het wegvallen van gezag, ondanks de worsteling met de *Padri's*⁵ en ondanks de pogingen van het Nederlands bestuur tot concentratie van gezag.

In het tweede gedeelte beschrijft Andresen de kwalijke gevolgen van het erfrecht. Met een sterke nadruk op het onnatuurlijke karakter ervan, wijst hij het erfrecht aan als oorzaak voor de vele wantoestanden en het zedelijke verval van de samenleving. Op basis van deze gegevens acht Andresen de afschaffing van de *adat poesaka* noodzakelijk. Maar van belang is dat dit tot stand gebracht wordt zonder de bevolking tot opstand te brengen. Andresen nu ziet daartoe niet alleen een mogelijkheid, maar hij is er zelfs van overtuigd dat – bij een doelmatige leiding – de hervorming niet tegen de wil, maar gesteund door de grote meerderheid van de bevolking ingevoerd zal kunnen worden.

Tot slot verklaart Andresen dat de door hem hier geopperde gedachten omtrent de noodzaak van de afschaffing van de *adat poesaka* en de mogelijkheid dat dit zonder rustverstoring zou kunnen, niet een oorspronkelijk eigen denkbeeld is, maar dat hij daarin de overtuiging volgt van generaal A.V. Michiels en kolonel A. van der Hart, respectievelijk de eerste gouverneur, civiel en militair, van Sumatra's Westkust (van 1837 tot 1848) en de Resident van de Padangsche Bovenlanden. Andresen realiseert zich dat de verandering niet gemakkelijk zal zijn en dat als bezwaar aangevoerd zou kunnen worden dat aan de bevolking de toezegging is gedaan dat zij hun politieke en huishoudelijke instellingen zouden behouden. Beide bezwaren wegen echter niet op tegen het belang dat hier in het geding is. Naar de mening van Andresen zou het onverantwoordelijk zijn instellingen te laten bestaan die de zedelijke en stoffelijke belangen ondermijnen en geleidelijke vooruitgang in de weg staan. Hij ziet het zelfs als een plicht het kwaad weg te nemen dat men vroeger dulden moest.

5. Een islamitische hervormingsbeweging die eind achttiende en begin negentiende eeuw actief was.

Als middel tot ontwikkeling van de zedelijke belangen van de bevolking doet hij daarom een drievoudig voorstel. Ten eerste, afschaffen van het onder de naam *adat poesaka* bestaande erfrecht en daarvoor in de plaats het erfrecht in de rechte lijn te stellen; ten tweede, en daarmee samenhangend, veranderen van eigendomsbezit van de gronden en ten slotte, als onvermijdelijk uitvloeisel van de eerste twee veranderingen, een hervorming van de bestuursvorm. De wijze waarop de hervormingen uitgevoerd dienen te worden, moet zijns inziens bestaan uit 'schijnbare dwang met wezenlijke overreding': een uit te voeren bevel dat niet met geweld afgedwongen moet worden, maar door overreding via invloedrijke personen.

Andresens document werd door de staatscommissie waarin niet de minsten zaten,⁶ volledig overgenomen en aangeprezen als een hoogst belangrijk geschrift van een gewaardeerd lid, 'die door vroegere stelling van dit onderwerp eene bijzondere kennis mocht opdoen'. In haar op 24 december 1857 gedateerde rapport aan de koning nam de commissie op dat de *adat poesaka*, in nauw verband staande met de bestuursvorm en het grondbezit in de Padangsche landen, een schadelijke uitwerking had op de materiële en zedelijke ontwikkeling van het land.

Vier jaar later, 12 november 1861, spreekt generaal-majoor C.A. de Brauw, pas aangesteld gouverneur van Sumatra's Westkust, in een reactie een vernietigend oordeel uit over het schrijven van Andresen. In tegenstelling tot diens nota, zal De Brauw tot een uitgesproken positief oordeel komen over de samenleving in kwestie en haar erfrecht. De Brauw begint zijn reactie met het ondergraven van de veronderstelde deskundigheid van Andresen. Hij betwijfelt of aan diens nota veel belang gehecht zou zijn, wanneer deze zich niet – en volgens De Brauw ten onrechte – beroepen zou hebben op de autoriteit van generaal Michiels en kolonel Van der Hart.

Uit enkele geschriften van generaal Michiels maakt De Brauw op dat Michiels inderdaad de gebrekkigheid van de instellingen erkende, maar anders dan Andresen beweert, zou hij geen voorstander geweest zijn van het afschaffen van de *adat poesaka*. In tegendeel zelfs, want juist die gebreken maakten de Nederlandse heerschappij gewenst. Met Nederlandse

6. Behalve Andresen werd deze commissie bemand door de oud-gouverneur-generaal Rochussen (voorzitter), de oud-gouverneur van Borneo Weddik, de leden van de Tweede Kamer baron Mackay en baron Sloet tot Oldhuis, de oud-gouverneur van de Moluksche eilanden Jeekel, de hoogleraar Donders, de gewezen residenten Gallois en Willer en de suikercontractant op Java Van Heel (Kielstra 1892, 288).

toevoegingen kwam men tot een behoorlijk ingericht bestuur dat met de bestaande regelingen een onverbreekbaar geheel vormde, waardoor er een vast fundament was voor rust en orde.

De Brauw stelt dat Andresen alleen staat in zijn opvattingen dat het afschaffen van de *adat poesaka* gewenst zou zijn en relatief gemakkelijk uitgevoerd zou kunnen worden. Een deskundig eigenstandig oordeel van Andresen mag men kennelijk ook niet verwachten, want De Brauw is van mening dat, hoe lang Andresen ook op Sumatra geweest moge zijn, hij uit de aard van zijn betrekking nooit in direct contact kwam met de binnenlandse bevolking en wat hij daarover weet, heeft hij volgens De Brauw van anderen gehoord, en misschien ook wel van hoofden die, niet onpartijdig, de Nederlanders naar de mond praten.

De Brauw heeft zijn geschrift, als reactie op wat Andresen te berde brengt, naar twee hoofdvragen ingedeeld. Hij vraagt zich ten eerste af of de afschaffing van de *adat poesaka* dringend noodzakelijk dan wel doelmatig is. Als onderdelen van die vraag gaat hij na of de *adat poesaka* inderdaad de groei en ontwikkeling van de bevolking belet; en vervolgens of de aan haar toegeschreven nadelen terecht zijn of wellicht aan andere oorzaken toegekend moeten worden. Ten tweede moet bekeken worden of het merendeel van de bevolking de afschaffing wenst, en of dit geleidelijk en gemakkelijk uitgevoerd zou kunnen worden.

Hij gaat, corrigerend, bijna puntsgewijs in op de door Andresen gegeven informatie waarna hij tot de conclusie komt de veranderingen die Andresen voorstelt, noodzakelijk noch doelmatig te achten en bovendien onuitvoerbaar. Tot slot wil hij nog opmerken dat het hem paradoxaal klinkt een dergelijke diepgaande verandering voor te schrijven zonder daaraan een andere kracht van uitvoering te verbinden dan die van overreding. Het zou tweedracht zaaien, teruggang bewerkstelligen en een aantasting zijn van het Nederlandse gezag. Voor De Brauw toont het voorstel van Andresen op zichzelf al aan dat Andresen de ware toestand van de binnenlandse bevolking niet kent, en daarbij, 'de wijze van uitvoering, door hem aangeprezen, toont niet den practischen blik, noch het ferm beleid, dat noodig zou wezen om de zaak tot een gewenscht einde te brengen'. Hij besluit zijn advies met de woorden:

Naar aanleiding van deze beschouwingen geef ik in overweging, de *adat poesaka* in de Padangsche Bovenlanden en waar die elders in dit gewest bestaat, als ook de huishoudelijke instellingen der Maleische bevolking, welke ongeschonden bezit aan haar bij besluit van den Commissaris-Generaal Van Ned-Indië dd. 11 October 1833 n° 310 is gewaarborgd, vooreerst onveranderd te laten (Kielstra 1892, 302).

Luitenant-generaal Van Swieten en de Raad van Indië verklaarden zich met De Brauw gelijkgestemd. Van Swieten nam in zijn advies⁷ nog op dat de Padri's dezelfde hervormingen, zoals nu door kolonel Andresen voorgesteld, hadden gewild. Waar de Padri's, door Van Swieten gekenmerkt als 'hoog in aanzien staande landgenoten die zich op het voorschrift van den Koran grondten', grote tegenstand hadden ondervonden, leek het hem niet te verwachten dat 'een christen-bestuur dan eene gelijksoortige hervorming met beteren uitslag beproeven zou'. In haar advies van 7 november 1862 n° XVI kwam de Raad van Indië, op basis van alle waarschuwingen, tot het besluit dat een zodanige proefneming 'roekeloos' zou zijn. Daarmee was voorlopig de kous af.

In de chronologische reeks artikelen van E.B. Kielstra over Sumatra's Westkust waarin deze twee teksten integraal te vinden zijn, doet Kielstra uitvoerig verslag van de politieke en militaire ontwikkelingen van het Nederlandse gewest op Sumatra. De reden waarom Kielstra deze teksten volledig heeft opgenomen, is tweërlei. Hij wil op de eerste plaats de inzichtelijke kwaliteiten van De Brauw als staatsman laten zien: zijn nota kwam tot stand nadat hij slechts drie maanden in dienst was. Tevens is het een impliciet eerbetoon. Wat betreft Sumatra's Westkust is deze nota het enige wapenfeit van De Brauw; benoemd op 3 augustus 1861 zal hij op 21 februari 1862 overlijden, 52 jaar oud.

Daarnaast acht Kielstra het hele onderwerp van groot belang voor de kennis van de huishoudelijke instellingen van de bevolking. Hij wijst op het risico dat gebrek aan voldoende kennis van plaatselijke toestanden gemakkelijk tot zeer eenzijdige beschouwingen en valse gevolgtrekkingen aanleiding kunnen geven en hij voert Andresen op als voorbeeld hoe deze, door onvoldoende kennis van de Maleische huishouding, de zaken totaal verkeerd had ingezien.

Belangrijkste reden voor mij om uitvoerig aandacht te besteden aan deze nota's, is het feit dat ze exponent zijn van het denken over de Minangkabau in de negentiende eeuw. De nota van Andresen en de daaropvolgende reactie van De Brauw dienen hier vooreerst als voorbeeld van de wijze waarop het beeld van de Minangkabau in de context van de tijd geformuleerd wordt. Beide geschriften ademen de tijdgeest en weerspiegelen de denktrant van die tijd.

7. Dd. 4 januari 1862 geheim n°. 12.

ANDRESEN EN DE BRAUW ALS EXPONENT VAN HET DENKEN OVER DE MINANGKABAU IN DE NEGENTIENDE EEUW

Andresen en De Brauw beogen beide hetzelfde doel, namelijk het op een zo efficiënt en rustig mogelijke wijze tot ontwikkeling brengen van Sumatra's Westkust. Ondanks de verschillen in opvattingen stemmen zij overeen in de mening dat het bestuur in dit gebied 'onvolkomen' is en dat het hier heersende 'merkwaardige' erfrecht daarmee nauw verbonden is. Op basis van een ander uitgangspunt en door de kenmerken van de Minangkabau in een ander perspectief te plaatsen komen zij tot een tegengesteld advies. Beide nota's samen geven een indruk van de wijze waarop de situatie van de Minangkabau-samenleving vanuit Nederlandse invalshoek gezien werd.

In zijn volledige fixatie op het erfrecht verwoordt Andresen als geen ander het – voor Nederlandse ambtenaren – onoverkomelijke van het erfrecht bij de Minangkabau. Hij articuleert daarmee een opvatting die in die tijd wijd verbreid was en volgt daarin de mening van de enige door hem met name genoemde bron, een schrijven van Van der Linden uit 1833. De aantekeningen van deze voormalige secretaris van het gouvernement Sumatra's Westkust waren in brede kring bekend en werden vaak als bron gebruikt.⁸ Ofschoon Andresen slechts met betrekking tot de overlevering over de oorsprong van de *adat poesaka* naar de nota van Van der Linden verwees, baseerde hij zich er voor een aanzienlijk groter gedeelte op.

In zijn nota besteedt Andresen relatief veel ruimte aan de mondelinge overleveringen. Hij maakt daarmee gebruik van verhalen en verklaringen die voor het volk zelf van veel betekenis zijn. De ambivalente houding die Andresen ten aanzien van die mondelinge overleveringen toont, heeft hij gemeen met het gros van de beschrijvingen uit de negentiende eeuw. Enerzijds beschouwt hij ze als 'wonderbaarlijke gebeurtenissen', door de bevolking verteld over de oorsprong van instellingen en gebruiken waaraan weinig waarde moet worden gehecht en die nauwelijks bijdragen aan

8. Dit geschrift van Van der Linden was aanvankelijk in een niet gepubliceerde ambtelijke nota neergelegd. In 1839 verscheen het in *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* en later, in 1855, enigszins aangevuld, opnieuw in *Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde*. In de twee vroegste, meer gedetailleerde, beschrijvingen over de Minangkabau - van Francis in 1839 en Muller in 1847 - staan, zonder dat de bronauteur met name genoemd wordt, letterlijk overgenomen passages uit de nota van Van der Linden. Zie ook B.J.O. Schrieke, 'Het probleem der bestuursorganisatie ter Sumatra's Westkust', in: *Koloniale Studiën* 11 (1927), 58-59.

kennis over de geschiedenis van het volk. Anderzijds gebruikt hij ze wel, en vrij uitgebreid, als argument om zijn eigen visie te onderbouwen.

Andresen presenteert de Minangkabau in een afgerond verhaal waarin hij verschillende aspecten van de samenleving met elkaar verbindt. Anders dan de gebruikelijke artikelen uit die tijd waarin een onderdeel van de samenleving wordt besproken, schetst Andresen hier een totaalbeeld. Hiermee samenhangend is het van belang dat de nota van Andresen een politiek advies is. Hij wil kennelijk op eigen initiatief de Minangkabau-samenleving aan de orde stellen binnen de staatscommissie. In deze nota, als introductie van de Minangkabau, spreekt hij zich duidelijk uit.

De commissie nam zijn zienswijze en advies volledig over, wat erop wijst dat zijn verhaal herkenbaar en overtuigend was. Als zodanig weerspiegelt deze nota zowel zijn eigen mening en opvattingen als die van de andere leden van de staatscommissie. Die overtuigingskracht nu ligt niet alleen in het gegeven dat hij een aanbeveling doet tot verbetering van de situatie in het gewest waarbij hij de verwerkelijking ervan op een vreedzame manier voorspiegelt, maar evenzeer in de wijze waarop hij zijn visie ontplooit en onderbouwt. Op dit aspect wil ik extra aandacht vestigen.

In de informatie die Andresen over de Minangkabau geeft, laat hij duidelijk zien hoe hij over de Minangkabau denkt, hoe deze gedachten tot stand komen en hoe hij van daaruit een beeld creëert dat de basis voor zijn politieke advies vormt. De nota van Andresen is exemplarisch voor de moeilijkheden die men ondervond om de kenmerken van de Minangkabau adequaat te verwoorden. De tekst laat zien waar de grenzen van de beschrijvingsmogelijkheden liggen. De kenmerken en de werking van zijn eigen referentiekader komen duidelijk naar voren. De discrepanties en de inconsequenties in de tekst van zijn nota laten enerzijds zien hoe zijn referentiekader tekort schiet om het kenmerkende van de Minangkabau-samenleving weer te geven, en anderzijds geven ze een verwijzing naar datgene dat genegeerd wordt.

DE MINANGKABAU DOOR DE OGEN VAN A.J. ANDRESEN

Uitgangspunt en kaderstelling

Andresen is direct en volledig op het erfrecht gefixeerd. Niet het volk, de samenleving of bepaalde misstanden in de samenleving, maar het erfrecht is voor hem onderwerp van bespreking. De eerste typering die hij van het erfrecht geeft, is dat het totaal verschilt van de gebruiken van andere volken van Nederlandsch-Indië. Bovendien stelt hij het erfrecht niet zomaar centraal, maar wordt de totale maatschappij vanuit dat element

beschreven. Door de hele samenleving tot het erfrecht te herleiden, wordt dit tot het allesbepalende principe.

Vanuit dit, bijna autonome, beginsel schetst Andresen de karakteristieken van land, volk en samenleving: de geografische aanduiding stelt hij vast als het gebied waar dit erfrecht heerst; het volk waarover het gaat, zijn zij diè deze *adat* volgen, namelijk de Maleiers van de hoofdstammen Kota Pilian en Tjiniago. Ook de onderlinge menselijke verhoudingen, in het volgende citaat, luidt hij in vanuit degenen die recht hebben op de nalatenschap. De wijze waarop Andresen de inhoud van de *adat poesaka* formuleert, toont zowel de kenmerken van zijn eigen referentiekader als de onmacht om de karakteristieken van de Minangkabau-samenleving weer te geven:

Volgens die *adat* erven de kinderen niets van hunnen vader, en wordt de vader, die zijne bezittingen aan zijne kinderen mocht vermaken, gebrandmerkt als iemand, die een vloek op zijn geslacht wil werpen. Die *adat* wordt gevolgd door de Maleiers, afkomstig van de laras Kota Pilian en Tjiniago; zij bewonen de boven aangeduide landen. Bij overlijden van een mannelijk lid van die stammen hebben, luidens de *adat poesaka*, recht op zijn nalatenschap:

1° zijne zusters en hare kinderen;

2° bij ontstentenis van zusters of hare kinderen, broeders uit dezelfde soekoe;

3° bij ontstentenis ook van deze, de verdere bloedverwanten van moederszijde, of de geheele familietak.

Zij, die volgens de *adat* recht hebben op zijne nalatenschap, zijn ook verplicht tot voldoening zijner schulden; zij bestrijden de begrafenskosten enz. Zij zijn verantwoordelijk voor de misdaden die hij begaat; op hen drukken de schadelijke of onteerende gevolgen daarvan. De vader is nimmer hoofd van zijn gezin, in den zin zoals men dat overal elders verstaat; zijne kinderen mag hij gedurende zijn leven niets geven dan kleeding; wil hij meer doen, dan moet hij vooraf de toestemming hebben van hen die de *adat* als zijne erfgenamen aanwijst; met hunne opvoeding en verzorging heeft hij niets te maken, hij heeft daarover geen gezag; de moeder is daarmede geheel belast en aansprakelijk bij het hoofd van haar gezin, dat is haar broeder. Woont de man tijdelijk bij zijne vrouw en kinderen, dan wordt hij steeds als een *orang-menoempang*⁹ beschouwd; werkt hij gedurende dien tijd voor haar, hetzij in de rijstvelden, hetzij aan haar huis, of helpt hij haar in eenig bedrijf, dan is het voordeel daarvan voor haar, en is het even alsof hij dit voor geheel vreemden deed. De vrouw is verplicht, den man gedurende zijn verblijf van voeding en het noodige te voorzien; als eene soort van verplichte beleefdheid moet hij dan steeds in eenige kleine huiselijke bezigheden helpen.

Het huis van den man is dat van zijne zuster, voor haar en hare kinderen is hij verplicht te werken; bij haar zijn zijne bezittingen, bij haar brengt hij – of moet hij brengen – de winst die hij in handel, landbouw of handwerk behaalt; want dit doende

9. *Orang-menoempang*: bezoeker, reiziger, iemand die even aankomt en weer verder gaat.

verrijkt hij zijn geslacht; wat hij daarentegen voor vrouw en kinderen doet, is verloren (Kielstra 1892, 273-274).

Naast de *adat* als bepalend principe, is hier zichtbaar dat Andresen de samenleving vanuit de man-als-vader, vanuit diens positie en perspectief problematiseert en dat Andresen daarbij het rolpatroon aanhoudt zoals dat in zijn eigen maatschappij heerst. Het gevolg daarvan is dat de inhoud van de *adat* in negatieve zin wordt uitgedrukt: de kinderen erven niets van hun vader. De formulering vanuit zijn eigen perspectief bevat een impliciet waardeoordeel, wat door Andresen bovendien expliciet gemaakt wordt in de opmerking dat het hier heersende erfrecht geheel in strijd is met de natuurwetten en de vermelding dat de vader die *wel* zijn bezittingen aan zijn kinderen wil vermaken, een vloek op zijn geslacht werpt.

Omdat de rol van de man/vader in deze samenleving anders is, moet Andresen, tijdens deze *adat*-beschrijving, snel schetsen waar de vader hier staat. Hij is, zo zegt Andresen, nooit hoofd van zijn gezin, op de wijze waarop men dat overal elders verstaat; die rol is in deze maatschappij toebedeeld aan de broer van de moeder. De verhoudingen worden getekend vanuit de man/vader en zijn nalatenschap, ingeleid met de woorden: 'Zij, die volgens de *adat* recht hebben op zijne nalatenschap'.

Dit in afgeleide vorm presenteren van de vrouwen heeft ten eerste een vervreemdend effect. Want uit de tekst blijken de vrouwen feitelijk geen afgeleide, maar centrale rol in te nemen. De vrouwen, de zusters van de overledene, zijn wel de eerst rechthebbenden op die nalatenschap, maar worden door Andresen niet gezien als – omgekeerd – erflaters aan de broer. De zusters moeten zijn schulden voldoen en zijn begrafenis betalen. Zij zijn verantwoordelijk voor zijn gedrag en dragen de gevolgen daarvan. Zij moeten hem toestemming geven als hij iets meer zou willen doen voor zijn kinderen, zij beheren het huis, zijn bezittingen en eventuele winsten. De vrouw, als echtgenote, heeft het gezag over de opvoeding en verzorging van hun kinderen, zij geeft hem voeding als hij tijdelijk, als een bezoeker, bij haar en de kinderen woont en zij ontvangt de voordelen van het werk dat hij voor haar doet.

Maar belangrijker nog, in de context van Andresen, is het paradoxale in de beschrijving – na lezing van dit tekstgedeelte rijst namelijk de vraag of een man na zijn overlijden feitelijk iets te vererven *heeft*, terwijl dat toch voor Andresen de basis vormt voor de rechtsverhoudingen in de samenleving. Wat verder opvalt aan deze beschrijving is het juridisch jargon waarin de gang van zaken en de gebruiken worden neergezet. Door de juridische formulering lijkt het alsof het een artikel betreft dat rechtstreeks overgenomen is uit een burgerlijk wetboek. Dat dit betwijfeld mag worden, blijkt onder meer uit de mededeling die Andresen ter nadere

informatie laat volgen, namelijk dat de *adat poesaka* evenmin als andere *adats* beschreven is, maar mondeling overgeleverd wordt. Bovendien, zo voegt hij er aan toe, hangt de mate van toepassing of opvolging veelal af van de meerdere of mindere gehechtheid aan de *adat* van de uitleggers. Men is in de binnenlanden strenger in de opvolging van de *adat* dan in de kustgebieden, wat volgens hem verklaard wordt doordat aan de kust meer vermenging plaats vond met andere Maleische stammen.

Vanuit deze negatieve toonzetting en deze twee basiselementen, de samenleving terug gebracht tot het erfrecht en gecentreerd rond de positie van de man/vader, bouwt Andresen zijn nota uit.

Gebruik van de mondelinge overleveringen

'De bijzondere kennis' die de staatscommissie Andresen toedicht, wordt onder meer gesuggereerd door het invoegen van de mondelinge overleveringen. Andresen besteedt er relatief veel aandacht aan. Hij maakt daarmee gebruik van verklaringen die voor het volk zelf van belang zijn. Echter, waar het volk hiermee verklaringen heeft en geeft voor hun afzonderlijke instellingen, gebruikt Andresen de overleveringen, of elementen ervan, als argument voor zijn eigen redenering om het erfrecht af te schaffen. De door Andresen opgenomen versie van de oorsprong van het erfrecht, is volgens hem de meest voorkomende.

Volgens die overleveringen hadden Katoe Mangoen (hoofd van de geslachten Kota en Pilian), Perpati-si-Batan (hoofd van de geslachten Bodi en Tjiniago), benevens Sri Maharadja (een ander vorstelijk persoon) het besluit genomen, eene reis naar Atjeh te doen, vergezeld van Tjatjeh Bilong pandei, een wijs man, die als een heilige vereerd werd.

Te Priaman zoude men zich verzamelen en inschepen. Hier bespeurde men echter dat de prauw, waarmede de overtocht zou geschieden, vast op het strand zat. De gezagvoerder (anachoda) deed te vergeefs alle moeite, het vaartuig vlot te krijgen; hij gebood toen zijne zonen, hem te hulp te komen om het vaartuig te water te brengen, de schoonbroeder van den gezagvoerder maande hen aan om te blijven, zij gehoorzaamden den vader niet; deze riep nu zijne neven te hulp, die zonder aarzelen gehoor gaven en het vaartuig te water brachten.

Eene variatie op deze overlevering is deze: Toen men het op het strand zittend vaartuig niet vlot konde krijgen, zeide Tjatjeh Bilong pandei tot den schipper: 'beproof het vaartuig over het lichaam van een uwer kinderen te doen afloopen'; de schipper riep een zijner zonen, en beval hem zich voor de prauw te leggen; de raad van den oom was genoegzaam om den zoon terug te houden. De gezagvoerder richtte nu een bevel aan een zijner neven, die onmiddellijk gehoorzaamde; de prauw gleed over zijn lichaam zonder moeite te water, hij bekwam geenerlei letsel.

In beide gevallen zeide de wijze Tjatjeh Bilong pandei: uit hetgeen hier is voorgevallen blijkt klaar, dat de kamanakans meer eerbied en gehoorzaamheid bewijzen aan hunnen oom, dan de kinderen aan hunnen vader; het is daarom billijk, dat zij voortaan

ook boven onze kinderen worden bevoorrecht, en dat de eersten, in plaats van de laatsten, onze bezittingen en waardigheden erven.

De beide hoofden verenigden zich met het gevoelen van den heiligen man, maakten zijne aanspraak tot wet, en voerden dit zonderlinge erfrecht bij hunne onderdanen in (Kielstra 1892, 274-275).

Het gegeven dat de 'schoonbroeder van den gezagvoerder' diens zonen weerhoudt hem te helpen, wordt later door Andresen opnieuw opgepakt, wanneer hij zegt dat in deze samenleving de broer van de moeder direct klaar staat om tweespalt te zaaien tussen man en vrouw, tussen vader en kinderen. Andresen vertelt dat de strekking van dit verhaal er op neer komt dat de neef gehoorzaamt en zich vrijwillig voor de oom opoffert, terwijl de zoon niets doet voor de vader, deze wordt door de zoon aan zijn lot overgelaten. De uitleg die door voorstanders van de *adat* gegeven wordt, zo vermeldt Andresen in zijn tekst, is dat de man in ogenblikken van gevaar en kommer altijd op de kinderen van zijn zuster kan rekenen, omdat daarin onmiskenbaar zijn eigen bloed aanwezig is. Zou de vader op zijn kinderen vertrouwen dan zou hij daarin dikwijls teleurgesteld kunnen worden omdat in hen, welke voor zijn kinderen doorgaan, geheel vreemd bloed kan stromen.

De *adat* *poesaka*, zeggen zij, moge soms onbillijk schijnen, – zij is echter wijs en rechtvaardig, want zij wijst de eenigen weg aan om zijn eigen bloed wel te doen en te bevoordeelen; zij maakt bedrog onmogelijk en voorkomt het gevaar van geheel vreemd bloed als zijn eigen te koesteren (Kielstra 1892, 275).

Andresen vertolkt en citeert hier kennelijk de mening van uitleggers en voorstanders van de *adat*. Dat hij dit doet zonder enig commentaar te leveren is opmerkelijk, want zowel voor Andresen als voor degenen die de *adat* *poesaka* volgen, blijkt 'het eigen bloed' als het zwaarste argument voor de weg van vererven te gelden, zij het dat het via een andere bloedlijn gerekend wordt. Dat voor deze samenleving andere bloedbanden gelden, botst echter met zijn eigen ideologische achtergrond en kan daardoor als argument geen plaats krijgen.

De noodzaak tot afschaffen van de adat poesaka

De positie van de man in deze samenleving, 'het standpunt waarop de man door dit vreemd erfrecht geplaatst is', waarvan Andresen zegt 'er boven reeds terloops op gewezen te hebben', wordt door hem nog eens in een aparte paragraaf verwoord (Kielstra 1892, 279). Die positie wordt door Andresen geschetst als die van de vader die door het erfrecht tegengewerkt wordt om zijn natuurlijke rol als hoofd van zijn gezin te kunnen vervullen. In de ogen van Andresen moet de man in deze samenleving voor de

kinderen van zijn zus doen, wat in elke andere maatschappij de vader voor zijn kinderen doet. Hij ziet de man hier verplicht de bloedbanden te verbreken, dat wil zeggen zijn kinderen te verstoten, om vreemde kinderen 'op te kweken'. De gevolgen zijn dat de man zich weinig inspannt, want waarom zou hij werken, zo vraagt Andresen zich af, als degenen voor wie de natuurwet hem daartoe zou aanzetten, daar toch geen vruchten van kunnen plukken?

Die positie leidt bovendien tot onenigheid, want als vreemdeling in het huis van zijn vrouw staat tussen man en vrouw vaak de broer, tussen de vader en de kinderen altijd de oom 'om scheuring in het gezin, de afscheiding van belangen levendig te houden'. De man heeft geen verplichtingen, want in het huis van zijn vrouw wordt hij gevoed. 'Hij heeft vrijheid om zooveel vrouwen te nemen als hij maar bekomen kan; zij kosten hem niets, want hier koopt niet de man de vrouw, gelijk elders, maar de vrouw geeft geld of geldswaarde om den man te bekomen'. De man neemt dan ook volgens Andresen een aantal vrouwen, om vervolgens het grootste gedeelte van zijn tijd bij een van die, doorgaans op verschillende plaatsen wonende, vrouwen door te brengen, en is zo weinig mogelijk in het gezin 'dat de adat hem als het zijne opdringt'. Dat gezin, van zijn zuster, wordt door hem verwaarloosd en aan hun gemeenschappelijke bezittingen doet hij alleen het hoognodige.

Wat de positie van de vrouw betreft, tekent Andresen op dat zij het meeste werk moet doen en helemaal alleen voor de zorgen van haar gezin staat. Zij moet bovendien de natuurlijke steun ontberen, want deze wordt haar door de *adat poesaka* onthouden. En degene die zij als hoofd van het gezin opgedrongen heeft gekregen, onttrekt zich zoveel hij kan aan zijn verplichtingen. Omdat veel kinderen teveel van haar krachten zullen vergen, zegt Andresen dat zij er dus voor zorgt dat ze niet meer dan twee à drie kinderen te verzorgen heeft. Zolang ze jong is, neemt ze haar toevlucht tot abortus. Pas na geruime tijd gehuwd te zijn geweest, laat de vrouw de vrucht tot rijpheid komen. Volgens Andresen is die misdaad hier tot een gebruik geworden waarvoor men zich niet eens schaamt.

Andresens beschrijving culmineert uiteindelijk in de vaststelling dat de *adat poesaka* bijgevolg de vader op de laagste maatschappelijke positie heeft gesteld, 'hij hoeft alleen zijn dierlijke lusten te volgen', en de moeder gemaakt tot 'kindermoordster'. Waarna hij het gedeelte als volgt afsluit:

En dat in eene maatschappij, waarvan een der grondslagen den vader tot plicht stelt, de heiligste natuurbanden te verbreken en de moeder belet de natuurlijke vermeerdering van haar geslacht als eene gewoonte aan te nemen, zedelijke beschaving onmogelijk is en vooruitgang en ontwikkeling in materieelen zin in den hoogsten graad

belemmerd wordt, zal wel geen betoog vereischen, en evenmin de noodzakelijkheid om het kwaad weg te nemen zoodra daartoe de mogelijkheid bestaat (Kielstra 1892, 281).

De problemen die zich voordoen in het gezin, als samenleving in het klein, blijken maatgevend voor de problemen van de totale samenleving. De *adat poesaka* als belemmering voor de groei en de ontwikkeling van de bevolking is voor Andresen niet anders dan een logische conclusie.

De noodzakelijkheid om die *adat* af te schaffen, zou volgens Andresen door de meerderheid van de bevolking gesteund worden. Uit de fragmentarische kennis over deze Maleische volksstam blijkt namelijk, aldus Andresen, dat er voortdurend onderlinge twisten geheerst hebben die steeds met wapens beslecht moesten worden. Langdurige rust heeft men niet gekend. Het mannelijk geslacht was altijd onder de wapenen of oefende zich ter voorbereiding op een mogelijke oorlog. 'De jeugd werd afgericht tot de wapenhandel en niet tot arbeid opgeleid'. Het gevolg hiervan was dat de man eigenlijk nooit thuis was en een zwervend leven leidde.

Hij was daarom, zo redeneert Andresen, bijzonder gebaat bij instellingen die hem met weinig zorgen belasten en niet aan huis of arbeid bonden. Daarnaast lieten de instellingen hem de vrijheid om de tijd die hij niet aan vechten of nooit eindigende beraadslagingen moest besteden, in ledigheid, met hanengevechten of dobbelstenen door te brengen. Met de komst van de Nederlanders kwam de grote omwenteling. Sinds het Nederlands-Indische bestuur het laatste verzet had neergeslagen, waren alle kampongs die vroeger kunstmatig versterkt waren, ontmanteld en de bevolking geheel ontwapend. Het bestuur slaagde er snel in Sumatra tot een winstgevende bezitting te maken. De oorlogszuchtige Maleier werd in een zeer kort tijdsbestek herschapen in landbouwer.

Het gevolg van dezen veranderden stand van zaken is dat de vroeger zwervende en lediglopende Maleier thans èn aan plaats, èn aan arbeid gebonden is; dat hij thans als het ware gedwongen is om in landbouw of nering voordeel te behalen; dat hij thans behoefte heeft aan een werkelijk te huis, aan een gezin; dat hij nu, zijne kinderen meer dan vroeger in zijn nabijheid ziende opgroeien, sterker tot hen getrokken wordt, en de natuurlijke neiging om zich met hunnen verzorging af te geven, om, nu hij toch werken moet, voor hen te kunnen werken, zich meer geweld moet aandoen om de *adat* te volgen. Nu hij de behoefte aan een wezenlijk gezin heeft leeren kennen, voelt hij het schreeuwend onrechtvaardige van die *adat*, maar durft uit eigen beweging, door vooroordeel, eerbied voor de oude instellingen of bijgeloovige vrees voor den bedreigenden vloek teruggehouden, er niet openlijk de hand aan slaan. Daartoe moet hij voor eigen gemoedsrust, voor verantwoording jegens anderen, door dwang genoodzaakt worden; en ik geloof niet veel te zeggen wanneer ik er bijvoeg, velen verlangen naar dien dwang (Kielstra 1892, 283).

Andresen gaat hier een stapje verder in zijn informatie en uitleg. Hij plaatst het, beschouwend, in cultuur-historisch ontwikkelingsperspectief: waar die instellingen vroeger hun functie hadden, zijn ze nu overbodig geworden. En ook het man-gecentreerde perspectief krijgt meer diepte: nu de man, nadat de Nederlanders orde op zaken hadden gesteld, niet langer een zwerfend en vechtend bestaan hoefde te leiden en zich gevestigd aan de landbouw kon wijden, waren de instellingen die hem alle vrijheid lieten niet langer nodig. Bovendien kwam er, dankzij de positieve invloed van het Nederlandse ingrijpen op de uiterlijke en materiële stand van zaken, een innerlijke ontwikkeling op gang: de Maleier (de man) ziet nu zelf ook het onrechtvaardige van die *adat* in.

REACTIE VAN C.A. DE BRAUW

Uitgangspunt en kaderstelling

De Brauw legt in zijn nota de nadruk op de positieve werking van het Nederlandse bestuur: door aanvulling, toezien en daadkracht van dit bestuur functioneren de inlandse instellingen beter. Het belangrijkste voor hem lijkt de weerlegging te zijn van Andresens opvatting dat Michiels voorstander geweest zou zijn van de afschaffing van de *adat poesaka*. De Brauw begint ermee in zijn inleiding en komt er in het vervolg van zijn geschrift nog nadrukkelijk op terug. Hij verdedigt de stelling dat de *adat poesaka* juist niet afgeschaft moet worden, want precies de onvolmaaktheid van die instelling maakte de Nederlandse heerschappij gewenst. In het kielzog hiervan schrijft hij door Andresen genoemde bezwaren, welke in diens ogen nadelige gevolgen van de *adat poesaka* zijn, niet toe aan het erfrecht, maar aan andere oorzaken en noemt hij juist een aantal voordelen van de *adat poesaka*.

Correctie op Andresens visie op de adat poesaka

De visie op de *adat poesaka*, 'de maleische instelling omtrent het erfrecht' wordt door De Brauw genuanceerd. De *adat poesaka*, zo zegt hij, sluit de kinderen wel uit van de erfenis van hun vader, maar niet van die van hun moeder. De goederen van hun vader gaan inderdaad naar zijn zus of haar kinderen, of naar zijn broer of verdere bloedverwanten van moederszijde. De oorsprong van die instelling kent hij toe, 'zonder tot de legende onze toevlucht te nemen', aan de grotere zekerheid die men heeft dat de erfenis naar personen gaat aan wier bloedverwantschap met de overledenen geen twijfel bestaat. Het vaderschap is uiteraard onzeker en het huisgezin, bestaande uit man, vrouw en kinderen, bestaat hier niet. De Brauw zegt wel te snappen dat de nadelen van deze maatschappij aan de eigenaardig-

heid van haar instellingen toegeschreven werden, maar dat dat bij nader onderzoek een onjuiste visie bleek te zijn.

De 'tegennatuurlijkheid' van de *adat poesaka* ontkracht hij door zich te verplaatsen in de Maleier: wanneer deze

zonder voorbereiding in een land werd overgebracht waar zijn adat poesaka niet bestond, maar ons natuurlijk voorkomend erfrecht in de rechte lijn en het daaruit voortvloeiend huisgezin van man, vrouw en kinderen, dan zou hij dit voorzeker even verwerpelijk en onnatuurlijk vinden als wij zijne instelling beschouwen. Hij zou de verkeerdheden, welke zeker in geen mindere mate, hoewel van anderen aard, in onze maatschappij worden gevonden, met evenveel recht als wij die zijner maatschappij aan de adat poesaka, aan het erfrecht in de rechte lijn kunnen toeschrijven. Evenmin als wij kunnen goedvinden dat kinderen niet van hunnen vader erven, evenmin zou hij begrijpen kunnen waarom zij niet van den broeder hunner moeder de goederen verkrijgen welke hij bij zijn overlijden mocht nalaten (Kielstra 1892, 292).

De Brauw toont en vraagt op deze wijze begrip voor de bijzonderheid van de Maleische maatschappij. Zijn eigen perspectief draait echter mee, ook al poogt hij door de ogen van de Maleier te kijken; want het valt te betwijfelen of de Maleier aan het erfrecht zou denken, om daaraan allerlei misstanden in een maatschappij toe te schrijven. Evenmin als Andresen ontkomt De Brauw aan een tegenstrijdigheid in de beschrijving, veroorzaakt door het denken vanuit de individuele man. Ofschoon hij enerzijds met nadruk zegt dat de kinderen niet uitgesloten worden van de erfenis van hun moeder, zou anderzijds volgens hem, de Maleier, geplaatst in onze maatschappij, niet kunnen begrijpen waarom hij niet van de broer van de moeder zou erven.

Een zo mogelijk nog cryptischer uitspraak is wat De Brauw, als tegenwicht voor de door Andresen genoemde nadelen van de *adat poesaka*, als voordeel noemt, namelijk dat de goederen van de man niet versnipperd worden omdat de kinderen niet van hem erven. Volgens De Brauw werkt de *adat poesaka* voortreffelijk in een land waar polygamie in zwang is.

Immers, de kinderen erven, volgens de adat, van hunne moeder, niet van hunnen vader. Al heeft de man dus ook meer dan eene vrouw, al heeft hij ook vele kinderen, zijne goederen worden niet versnipperd, want de kinderen erven van hem niet. 't Is waar, ook de vrouw kan vele kinderen hebben; maar behalve dat de poesaka niet altijd hoofdelijk wordt verdeeld, zal het toch zelden gebeuren dat ééne vrouw moeder wordt van een grooter aantal kinderen dan één man bij 2, 3 of 4 vrouwen kan verwekken. Het blijft dus nog de vraag, waar de kinderen meer voordeel genieten: onder ons erfrecht, of dat van de adat poesaka (Kielstra, 292-293).

Als tweede voordeel noemt De Brauw dat de *adat poesaka* gunstig is voor het familieleven waarbij familie dan niet begrepen moet worden als huisgezin (man, vrouw en de kinderen van het echtpaar), maar in de zin van bloedverwantschap. Waar onder onze instellingen, zo zegt hij, gezinsleden van elkaar kunnen vervreemden, omdat ieder kind, als het huwt een eigen huisgezin krijgt, zo blijven bij de Maleiers daarentegen allen, die in de vrouwelijke lijn aan elkaar verwant zijn, in één huis bijeenwonen zolang het huis daarvoor groot genoeg is.

Een derde voordeel is dat de *adat poesaka* een belangrijk tegenwicht vormt tegen de invloed van orthodoxe geestelijken, want, zo zegt hij, de *adat* is lijnrecht in strijd met de voorschriften van de Koran. Zij is dus een doorn in het oog van de 'rechtzinnige Mohammedaanschen priester'. Zolang deze er niet in slaagt verandering in de *adat* aan te brengen, is dat een bewijs dat zijn invloed nog niet groot is. Het is duidelijk dat alle drie hier genoemde voordelen gerelateerd worden aan zaken die vanuit Nederlands gezichtspunt van belang geacht worden.

Is de afschaffing van de adat poesaka dringend noodzakelijk dan wel doelmatig?

Volgens Andresen vormt de *adat poesaka* een belemmering voor groei en ontwikkeling van de bevolking. De Brauw, daarentegen, neemt echter waar dat juist die landen op het eiland Sumatra waar de *adat poesaka* de hoeksteen is van de huishoudelijke instellingen van de bevolking, het sterkst bevolkt zijn. Hij wijst op de rijkbebouwde velden, de dicht bij elkaar liggende dorpen en de goed geklede bevolking. De bevolkingstoename is volgens hem eveneens af te leiden uit de verspreiding over een groot gebied. Daar tegenover stelt hij andere streken van Sumatra waar de Maleische *adat poesaka* niet bestaat en die uiterst dun bevolkt zijn.

Wat de ontwikkeling betreft, stelt De Brauw dat deze noch in fysiek, noch in intellectueel opzicht minder is dan bij andere volkeren in de Indische Archipel. Als voorbeelden noemt hij de goedgebouwdheid van de Maleier, de geroemde en overal bekende goud- en zilverwerken en de mooie weefsels. Schietgeweer en handwapens worden, naar zijn mening, even goed als elders vervaardigd en de landbouw staat op een hogere trap van ontwikkeling dan in andere streken van Sumatra.

Anders dan Andresen legt De Brauw echter geen verband tussen bevolkingsdichtheid en erfrecht, van welke aard dan ook. De oorzaak voor het verschil in bevolkingsaantal moet volgens hem eerder gezocht worden in de mindere vruchtbaarheid van de bodem, de niet overal ingevoerde, of nog niet geregeld werkende pokkeninenting, plus, in de landen die niet

onder Nederlands bestuur staan, het slechte bestuur dat orde noch veiligheid bevordert.

Ook in zijn beweringen over abortus schetst Andresen volgens De Brauw een onjuiste voorstelling van zaken. De Brauw citeert uit een brief van de Resident van de Padangsche Bovenlanden, waarin deze, in plaats van de *adat poesaka*, een drietal andere oorzaken geeft waaraan het opzettelijk afdrijven van de vrucht moet worden toegerekend. De 'Mohamedaansche wet op het huwelijk' wordt als eerste reden genoemd. Omdat deze wet de man in staat stelt naar welgevallen van zijn vrouw te scheiden en hij daarvan ook gebruikt maakt, is het in het belang van de vrouw haar schoonheid zo lang mogelijk te bewaren. Zij meent dit te kunnen doen door het baren van veel kinderen te vermijden. De Maleische vrouw zou het, ten tweede, een schande vinden nog moeder te worden wanneer zij reeds grootmoeder is. En tenslotte zou abortus toegepast worden om het ongewenste bewijs af te drijven, indien de zwangerschap een gevolg zou zijn van overspel of, bij ongehuwde vrouwen, van ontucht. In zijn brief vermeldt de Resident dat het toedienen van afdrijvende middelen nog maar zelden voorkomt en dat de *adat* er bovendien een straf op heeft gesteld.

De Brauw ziet slechts één punt van de *adat poesaka* en de daaruit voortvloeiende instellingen dat als nadelig voor de ontwikkeling van de bevolking zou kunnen worden beschouwd: het ontbreken van individueel grondbezit. De gronden behoren aan de *soekoe*, aan de familie, en zonder de toestemming van de vruchtgebruikers kan de grond niet worden vreemd. Hierdoor wordt de vestiging van Europese ondernemers in de Bovenlanden bemoeilijkt, zoal niet onmogelijk gemaakt. Suikerplantages en de indigoteelt bijvoorbeeld kunnen hier niet gevestigd worden, omdat daarbij Europese tussenkomst nodig is.

Ofschoon een nadeel, merkt hij ook de betrekkelijkheid hiervan op: nadeel voor de algemene ontwikkelingen van 'onze Indische bezittingen', maar daarom niet zondermeer nadelig voor de rust en welvaart van de bevolking zelf. Bovendien ziet hij nog voldoende ruimte voor Europese nijverheid in andere gebieden die door Nederland beheerst worden. Al calculerend ziet hij dat de winst op de koffie en andere inkomsten van Sumatra's Westkust met ruim twee miljoen gulden de lasten van het bestuur en die van een talrijke militaire bezetting overtreffen. Waarna hij tot de conclusie komt, dat dit nadeel te gering is om daarom de *adat poesaka*, 'die op andere wijze zoo nuttig voor dit land is', omver te werpen.

Wordt de afschaffing van de adat poesaka gewenst en is dit uitvoerbaar?

Deze door De Brauw als tweede gestelde vraag, werd door Andresen beargumenteerd in cultuur-historisch ontwikkelingsperspectief. De Brauw beantwoordt de vraag aan de hand van concrete gegevens en berichten uit het gebied. Hij laat zien dat het mogelijk is een bevestigend antwoord af te leiden uit de stand van zaken in Padang en omstreken. Daar komt het voor dat bezittingen aan de kinderen worden nagelaten, wat zou wijzen op een verandering in erfrecht. Er mag echter geen algemeen geldende conclusie aan verbonden worden, want, zo nuanceert De Brauw, het blijft meestal beperkt tot de eigen verworven goederen, dat wil zeggen de gronden waarvoor door de Raad van Justitie eigendomsbewijzen zijn afgegeven.

Bovendien moet volgens hem in aanmerking genomen worden dat de situatie in Padang, en waarschijnlijk ook in andere kustplaatsen, afwijkt van die van de binnenlanden. Door contacten met Europeanen en andere buitenlanders gedurende een paar eeuwen hebben de instellingen voor de bevolking in Padang aan kracht ingeboet. Op basis van de nuancering en het expliciete antwoord op de navraag die gedaan is, moet het antwoord naar zijn mening luiden dat afschaffen van de *adat poesaka* gewenst noch noodzakelijk is.

KENMERKEN VAN DE NOTA VAN ANDRESEN

Andresen geeft in zijn nota weinig concrete en feitelijke informatie. Zijn informatie wordt vooral afgeleid van het probleem dat hij aan de orde wil stellen. Voor Andresen is het 'tegennatuurlijke' karakter van het heersende erfrecht basis en oorzaak van zedelijk verval. Het houdt ontwikkeling tegen. Pas als dit erfrecht afgeschaft is en vervangen door het 'natuurlijke' erfrecht, kan de vooruitgang ingezet worden. In tegenstelling tot de weergave van De Brauw, wordt het negatieve karakter in het verhaal van Andresen tot stand gebracht door kwalificaties en verwijzende beweringen. Vanuit de nadruk op het tegennatuurlijke karakter geeft hij informatie over het gedrag en de verhoudingen binnen de maatschappij. Er ontstaat vooral een beeld van het gezinsleven dat geen gezinsleven is, waarbij de man als vader op de laagste maatschappelijke positie staat en zich dienovereenkomstig gedraagt. Voor Andresen is het in het belang van de ontwikkeling en de vooruitgang dat het tegennatuurlijke erfrecht vervangen wordt door het erfrecht in de rechte lijn.

De kracht van de nota van Andresen schuilt onder andere in het gegeven dat hij het beeld, de schadelijkheid van het erfrecht, volhoudt en daarmee de oplossing, afschaffing, op een aannemelijke manier binnen bereik brengt. Hij doet beweringen die binnen het door hem zelf gestelde

kader logisch en consistent zijn. Het meest kenmerkende van zijn tekst is dat hij er in slaagt het erfrecht tot het allesbepalende principe van de Minangkabau-samenleving te maken, juist door het te laten contrasteren met datgene dat voor hem zelf vanuit zijn ideologische achtergrond het belangrijkste is: de positie van de man. Beide worden tot autonoom beginsel gemaakt. Vanuit Andresens referentiekader gaan deze twee niet samen. Het in zijn ogen onnatuurlijke erfrecht doet afbreuk aan alles wat de man in de samenleving zou moeten vertegenwoordigen. De uitweidingen van Andresen over de positie van de man toont dat zijn werkelijke probleem met de 'onnatuurlijke' positie van de man in de samenleving te maken heeft, waarvoor hij het erfrecht aansprakelijk stelt. Hij ziet het als zijn plicht het erfrecht aan de orde te stellen.

Andresens argumentatie verloopt via het steeds in contrast op elkaar betrekken van de twee polen, erfrecht enerzijds en de positie van de man anderzijds. In de ogen van Andresen zou de man een centrale positie in de samenleving moeten innemen. Over die positie denkt hij in juridische, hiërarchische en economische termen: de man als vader en hoofd van het gezin draagt de verantwoordelijkheid en oefent gezag uit, als kostwinner zorgt hij voor het gezinsinkomen. Vanuit het contrasterende perspectief vindt een overdracht van kenmerken op de *adat poesaka* plaats. De *adat poesaka* wordt door Andresen alleen als 'erfrecht' ingevuld. Dit erfrecht, dat wil zeggen de invulling zoals Andresen die geeft, wordt als uitgangspunt gebruikt en daarmee in het centrum, het hart van de Minangkabau-instellingen geplaatst. In de tekst gebruikt hij *adat poesaka*, *adat* en erfrecht door elkaar heen, waardoor dit als vanzelf ingeburgerd raakt. Even vanzelfsprekend wordt het vervolgens geassocieerd met materiële en individuele zaken en komt alleen de mogelijkheid in zicht dat een man/vader zou vererven aan zijn zoon.

De discrepanties en inconsequente voorstellingen van zaken in de tekst van Andresen ontstaan zowel bewust als onbewust in de gebondenheid aan zijn eigen referentiekader. De vraag die uit Andresens blik op de Minangkabau-samenleving voortkomt en die binnen het perspectief van zijn eigen probleemstelling valt, is: welke waarde heeft de man hier als hij niet de rol en functie van de vader – in letterlijke en in overdrachtelijke zin – heeft? Een nijpende vraag naar de positie en de status van de man; welke waarde ligt verweven in de huishoudelijke instellingen van deze samenleving? Andresen laat er in zijn tekst een glimp van zien.

In het tekstgedeelte waarin hij de inhoud van de *adat poesaka* formuleert, liggen twee tegengestelde waardenoriëntaties vervat in de begin- en de eindzin. Het fragment begint met de opmerking dat de vader die zijn bezittingen aan zijn kinderen zou vermaken, gebrandmerkt wordt als

iemand die een vloek op zijn geslacht wil werpen en het eindigt met de vermelding dat de man die de door hem behaalde winst naar zijn zuster brengt, hierdoor zijn geslacht verrijkt. Maar wat als waardevol zou kunnen gelden, wordt door Andresen, door het in contrast te stellen met zijn waarden, als extra afkeuringswaardig geschetst.

Een tweede verwijzing naar een mogelijke waardering van of voor de man lezen we in de door hem aangehaalde overlevering over de oorsprong van het erfrecht, waar niet alleen sprake is van het nalaten van bezittingen, maar ook van 'waardigheden'. Voor Andresen echter is de nalatenschap alleen een materieel gegeven. Andresen zegt weliswaar dat de rol van de vader in deze maatschappij toebedeeld is aan de broer van de moeder, maar het is voor hem ondenkbaar dat de rol van de broer van de moeder eenzelfde waarde zou kunnen hebben als de rol die de vader in zijn eigen maatschappijbeeld heeft.

PATROON VAN BEELDVORMING OP BASIS VAN HET EIGEN REFERENTIEKADER

In de tekst van Andresen is duidelijk te zien hoe hij de Minangkabau-samenleving benadert vanuit zijn eigen culturele referentiekader. Het gaat mij er niet zozeer om te tonen *dat* Andresen vanuit zijn eigen waardepatroon een oordeel uitspreekt over de andere samenleving, maar om de wijze waarop hij vanuit dat eigen referentiekader de kenmerken van de Minangkabau-samenleving voorstelt, typeert en benoemt. De tekst laat een patroon van beeldvorming zien zoals dit ontstaat op basis van zijn eigen referentiekader. (1) De hierin opgesloten ideologie fungeert als de vanzelfsprekende norm waaraan zaken getoetst worden. (2) De begrippen en de termen om de kenmerken van de Minangkabau te beschrijven, ontleent hij aan de terminologie van zijn eigen cultuur. (3) Zijn culturele referentiekader dat in zijn normativiteit als waarnemingskader en als denkkader fungeert, is tegelijkertijd zijn ordeningskader. Dat wil zeggen dat de voorstelling van zaken via de structuur en de logica van zijn eigen taal en denken verloopt.

De gevolgen van deze drie elementen zijn, dat Andresen (a) een aantal zaken niet opmerkt en een aantal andere zaken juist weer wel, in hun vreemdheid – voor hem – en onnatuurlijkheid; (b) een aantal voor zijn betoog niet relevante zaken weglaat en een aantal andere niet kan formuleren, omdat zijn taal- en denkkader daarvoor niet toereikend is. En tenslotte is hij (c) – omdat hij zaken denkt en ordent via de logica van zijn eigen kader – blind voor onlogische en inconsequente voorstellingen van zaken in de tekst die hij zelf schrijft.

Het belangrijkste kenmerk in de tekst van Andresen, dat zijn denken over de Minangkabau structureert, is de tweepolige verenging. Andresen poneert hier het erfrecht als het beslissende kenmerk van de Minangkabau-samenleving. In zijn denken is dit een van de twee polen, waarbij de positie van de man als tegenpool fungeert. Als spiegelende begrippen vormen ze een belangrijk element in de wijze waarop Andresen de Minangkabau-samenleving voorstelt.

HET UITGEZETTE DENKSPOOR

Wat zijn nu de belangrijkste elementen die voor het vervolg van het betoog vastgehouden moeten worden? Ten eerste is dat het feit *dat* het 'erfrecht' door de Nederlanders in de negentiende eeuw geproblematiseerd werd. Enerzijds omdat het op bestuurspolitieke gronden een probleem vormde vanwege de eigendomsrechten van de gronden en anderzijds omdat het matrilineaire kenmerk botste met de ideologische achtergrond van de Nederlandse ambtenaren. Ten tweede zijn dat de consequenties van de wijze waarop de *adat poesaka* gekarakteriseerd werd.

Het beeld van de Minangkabau zoals dit door Andresen geschetst wordt, kan als etnocentrische beeldvorming, als een beeld gevormd vanuit een etnocentrisch perspectief, bekritiseerd worden, maar ondertussen zijn *wel* vanuit dat perspectief allerlei zaken benoemd en geproblematiseerd, zowel expliciet als impliciet. Cruciaal hierin is de fixatie, uit dat perspectief voortgekomen, op 'matrilinair erfrecht' (ofschoon die term op dat moment nog niet bestond).

Wanneer de nota van Andresen afgeschreven wordt als een achterhaald etnocentrisch beeld, zou een nuancering aangebracht moeten worden. Het beeld *waaraan* gerefereerd wordt en dat als achterhaald wordt beschouwd, is een achterhaald beeld in de ideologie van de tijd. Dat wil zeggen dat het herkenbaar is als een tijdgebonden, gedateerd beeld, binnen een min of meer herkenbare context. Het man-gecentreerde perspectief met evolutionistische ondertoon is in deze tekst van Andresen duidelijk.¹⁰

10. Joke Schrijvers ijkte hiervoor de term 'viricentrisme': het denkbeeld dat de opvattingen, normen en waarden van mannen maatgevend zijn voor de hele samenleving, waardoor opvattingen en dergelijke van vrouwen, indien anders, automatisch als afwijkend en inferieur worden gezien. Joke Schrijvers and Els Postel-Costers, 'Minangkabau women: change in a matrilineal society', in: *Archipel* 13 (1977), 79-104. Zie ook Peter Kloos, *Culturele antropologie, een inleiding*, Assen: Van Gorcum 1991, 223.

Daar tegenover staan interpretaties en verklaringen voor *merantau*¹¹ en voor de opname van de islam in de Minangkabau-samenleving, waar het man-gecentreerde perspectief minder bezwaar lijkt op te roepen.¹² Dit heeft mijns inziens enerzijds te maken met een minder herkenbare context en anderzijds, wat de islamopname betreft, met een ander aspect van westers ethnocentrisme dat daarin meer domineert en dat een 'religiegecentreerd' perspectief genoemd zou kunnen worden.

De wijze waarop het beeld bij Andresen tot stand komt, is evenzeer ethnocentrisch van karakter en wordt minder snel onderkend. In de nota van Andresen is duidelijk zichtbaar dat het mechanisme van ordening dat de continuïteit van zijn verhaal waarborgt, via zijn eigen denkkader loopt. Wat als belangrijkste kenmerk bij Andresen genoemd werd, de tweepoligheid, behoort tot een universele denkstructuur, maar kan als 'westers' gekarakteriseerd worden in het *benoemen* van de twee polen.

In het totale Minangkabau-onderzoek, maar meer in het bijzonder wat het formuleren van de verhouding tussen *adat* en islam betreft, speelt dit een rol. De scheiding tussen *adat* en islam, met betrekking tot de Minangkabau, wordt in het westerse denkkader versterkt doordat de samenleving matrilineair gestructureerd is, terwijl de islam patrilineair gekarakteriseerd wordt. In het beschrijvende proces worden islam en *adat* bij de Minangkabau vaker tegenover of naast elkaar gesteld door de aantrekkingskracht die uitgaat van de contraststelling 'patrilineair tegenover matrilineair'.

De tekst van Andresen laat nog een aantal andere mechanismen zien, die in het verdere Minangkabau-onderzoek terugkomen. Andresen schrijft vanuit zijn eigen referentiekader kenmerken toe aan de Minangkabau-samenleving. Die kenmerken vormen de basis voor zijn argumenten om de *adat* af te schaffen. Hij maakt met andere woorden dat wat vanuit zijn referentiekader problematisch is, tot een probleem van de Minangkabau. Op een ander niveau doet zich iets soortgelijks voor in latere onderzoeken: vraagstellingen die verbonden zijn aan de westerse samenleving of daaruit voortkomen, worden meegenomen naar de Minangkabau en vervolgens daarbinnen uitgewerkt. Er worden probleemstellingen geïmporteerd.

Door de volledige fixatie op het erfrecht en de nadruk op de uniciteit hiervan maakt Andresen dit tot het allesbepalende principe van de samenleving. Op basis van het erfrecht kan de samenleving verklaard worden en deze tegennatuurlijke vorm van erfrecht is alleen hier te vinden. Andresen

11. Het fenomeen dat mannen, voor langere of kortere tijd, uit hun dorp wegtrekken om ergens anders geld te verdienen.

12. Als ontsnappings- dan wel identiteitsmogelijkheden voor de man uit het enggeweven net van de Minangkabau sociale structuur.

maakt hierdoor hetgeen hij aan de orde wil stellen tot een geïsoleerd probleem van deze samenleving. Tegelijkertijd isoleert hij hierdoor de Minangkabau-samenleving als geheel van andere maatschappijen. De Brauw daarentegen legt, met zijn stelling dat niet alles aan het erfrecht toegeschreven kan worden, verbanden naar andere samenlevingen. De Minangkabau-gemeenschap en haar kenmerken worden door hem in een breder perspectief geplaatst.

Wat Andresen doet, het isoleren, zal zich als een van de struikelblokken manifesteren in het totale Minangkabau-onderzoek: door de matrilineaire sociale structuur worden de Minangkabau op een andere wijze benaderd dan andere Sumatraanse en Indonesische samenlevingen enerzijds en islamitische samenlevingen anderzijds. Wat hier als politieke vraag opgeworpen wordt, opgevoerd wordt als een van de moeilijkheden van het Nederlandse bestuur, zal lange tijd de antropologische onderzoekers bezighouden: waarom blijft de *adat* gehandhaafd?